

TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE AK, KARA VE ARAP VASIFLI TIPLER

Arş.Gör.Nerin KÖSE
Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Halk hikâyelerimizin asıl kahramanı olan "âşık"ın etrafında bulunan ve olayların akışında aktif rol oynayan "ak", "kara" ve "arap" lakaplı olanlardır. Söz konusu tipler eski devlet teşkilatımızla ilgili olup, "potlaç" (yağma veya talan) adetinin ortaya çıkmasından sonra görülmeye başlanmıştır.

SUMMARY

Some of the characters that are around the minstrel, the main character of our folktales, and which play active roles in the currency of the events, have such nicknames as white, black or nigger. These characters dealing with our governmental organizations, were met after the appearance of "potlach" (pillage or plunder) tradition.

Klasik halk hikâyelerimizin bu adla tanınmasına yol açan ve vakanın asıl merkezini teşkil eden "âşık"ın etrafında, olayların akışında aktif rol oynayan kahramanlar da vardır ki, yazımızda söz konusu edeceğimiz "Ak", "Kara" ve "Arap" vasıfı tipler bu gruba girerler.

Bahsi geçen tiplerin halk hikâyelerindeki yerini ve önemini test edebilmek için Türkler'in eski devlet teşkilatlarına, dolayısıyla eski dinlerine bakmak gerekecektir. Zira bu kahramanların vakanın seyrini değiştirmekteki kabiliyetini, anlamadaki fonksiyonunu, hikâyenin asıl kahramanı ile olan münasebetini ortaya koyabilmek, ancak bu yolla mümkündür.

Türk folklorunda "ak", "kara" kelimelerinin anlamları ve kullanıldıkları yerler hakkında epeyce araştırma yapılmıştır. Zira Gökalp'in "Türk Medeniyeti Tarihi" (1) adlı iki ciltlik eseri ile Abdülkadir İnan'ın "Şamanizm" (2) adlı kitabı bu konuda detaylı bilgi verecek mahiyettedirler. Ancak içinde en geniş bilgiyi, Ziya Gökalp'in yukarıda zikrettiğimiz eserinde buluyoruz.

Söz konusu kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Oğuzların dini ve ona bağlı olan devlet teşkilatında iki çeşit ikili tasnif vardı: Müsavi ve gayri müsavi teşkilat. Bunlardan gayri müsavi olanı,

Çinliler'in Yang (ak) ve yen (kara) tasnifinin karşılığıydı. Çinlilere göre bu tasnifte yong "uğursuz"du. Kadının yang (uğurlu) sayıldığı bu grubun "sağ" ve "sol" kavramları da dahil edilmişti. İşte, bu tasnif ve manalandırma, aynı şekilde Türkler'de de mevcut olup ak "uğurlu", kara "uğursuz" olarak nitelendirilirdi (1, s:68-70).

Ancak henüz farklı zümrelerin teşekkül etmediği, farklı düşüncelerin belirmediği bu dönemlerde bugün yağma ve talan olarak adlandırdığımız, "potlaç" adeti oldukça yaygındı. Dirse Han'ın çocuğa kavuşmak için koyundan koç, attan aygır, deveden buğra kırdırması; aç görüp doyurması, çıplak görüp donatması (3) yani "toy" şeklinde gördüğümüz ve resmi mahiyet alınca "şölen" adını alan bu adet gereğince potlaç sahibinin şölene çağırıldığı gruplar üstündeki hakimiyetini ifade etmesi açısından dikkate değer. Nitekim Kayan Han potlaç için davet ettiği Dış Oğuz üzerinde prestij ve söz sahibi olmuş; iç Oğuz'u davet etmemekle de (3, s:215) onun üstündeki haklarını kaybetmiş sayılmıştı (1, s:65-68).

İşte bu potlaç müessesesi ortaya çıktıktan sonradır ki, hakim ve mahkum sınıflar teşekkül etmiş; hakim olanlara "ak kemik (süyek)", mahkum olanlara da "kara kemik (süyek)" denilmiştir. Daha sonra bu sülaleye "altın süyek" adı verilen üçüncü bir tabaka eklenmiş; her grubun adına uygun renkteki çadırlarda oturdukları araştırmacılarca belirlenmiştir (1, s:70). Bu tasnifi Hanlar Hanı Bayındır Han'ın verdiği toyda oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kırmızı otağa, oğlu kızı olmayana da kara otağa oturması (3, s:21) şeklinde Dede Korkut'ta görüyoruz.

Eski Türkler'de yenilen hükümdara Kara Han (Moğalca Gur Han) denir; esareten kurtuluncaya kadar da bu adla çağırılırdı. Nitekim Bolak kavmi Kıpçaklar'a yenilince "Kara Bolak" dile anılmaya başlanmıştır (1, s:148). Daha sonra potlaç olayı ilahların (daha fazla bilgi için bkz: 1, s:71, 147, 155; 2, s: 31-35; 4, s:433-434,436) ve ruhların arasında da bir tabaklaşmaya yol açmış hatta zamanın iki rengini yani bir işin ne zaman yapılıp yapılmayacağını bile tayin eder olmuştu (1, s:148).

Göktürkler'in devlet teşkilatında da bu tasnifi görüyoruz. Büyük divanda sağ "ak ve değerli" sol "kara ve değersiz" sayılırdı. O sebeple "Sad"larla "pad"lar sağ kolu teşkil ederler; sol kolda da "Tarhan" (Targatlar) ve Buyruk Beyleri bulunurdu (1, s:214, 4, s:5).

Oğuzlar'da da aynı şekilde gördüğümüz bu teşkilat gereğince savaş ya da toy anında divan üyelerinden birinin oturacağı yer (orun) ve kurbandan alacağı pay (tütüş) belliydi. Altın çadırın en şerefli yerinde Gür Han oturur, koyunun başı ve sağrısı ona; göğsü de kapı yanında oturan vezire verilirdi. Sağ taraftaki çadırlarda oturanlara da hayvanın sol tarafındaki parçalar paylaşılırdı (5, s:241-242).

Anlaşılabileceği üzere Türklerde "ak" sağ tarafı ve değerliliği, uğurluluğu; "kara" sol tarafı ve değersizliği, uğursuzluğu temsil etmiş; "ak", "kara" dan her zaman daha üstün ve uğurlu sayılmıştır. İşte Türkler'in dini ve devlet teşkilatlarında gördüğümüz bu tasnifin halk hikayelerindeki görüntüsü "ak", "kara" ve "arap" v.b. lakaplı tipler üzerinde olmuştur. Yazımızda da bu adları taşıdığını tesbit ettiğimiz tiplerin çeşitli yöntem (cinsiyeti, hikâyedeki adı, vasıfları, vakada ortaya çıkış zamanı ve sebepleri v.b.) üzerinde durulacaktır.

İncelediğimiz 50 hikâyenin (bunların 18'i basılmış, 32'si de Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat arşivinde yazıya geçirilmiş derleme metinlerdir) 17 tanesinde 6'sı "ak", 19'u "kara", 4'ü "arap", 1 "esmer" lakaplı 20 tane tip tesbit edilmiştir.

"Ak" ya da "kara" lakaplı olsun, tesbit ettiğimiz bu tipler, değişik isimlerle ortaya çıkmaktadırlar.

Mesela ak lakaplı gurubu teşkil eden Akça Kız veya Akça Güzel (Aşık Garip), Ağce kız (Şeyh-i Senan ile İbare Sultan), Ağce Hanım (Benli Hacer ile Umman Bey) da görüldüğü gibi bir kısmı aynı veya birbirine yakın adlarla; bir kısmı da Topal Akça Kız (Latif Şah), Akkavak Kızı (Beyboyrek) gibi farklı adlarla hikâyelerde yer almaktadır.

İkinci gruptaki tiplere gelince...bu grubu meydana getiren 14 tipin 9 tanesi "kara" lakaplıdır; "Kara Nazlı (Hilali ile Seher Han), Kara (Necip ile Kara), Kara Ağa (Necip ile Telli), Kara Han (Bünvan ile Güldane, Hilali ile Seher Han, Melik Şah ile Güllü Han), Kara Çöl (Celali Bey ile Mehmet Bey), Kara Vezir (Köroğlu), Karacaoğlu (Karacaoğlu) da olduğu gibi, 4 tanesi de "arap" ya da ona benzer şekillerde adlandırılmıştır. Arapoğlu (Şeyh-i Senan ile İbare Sultan), Arap Pehlivan (Celali Bey ile Mehmet Bey Hikâyesi), Arap Üzengi (Şah İsmail), Arap (Tahir ile Zühre). Sadece bir tek hikâyede gördüğümüz Esmer Hanım (Tuferganlı Abbas ve Gülgez Peri) da, bu gruba dahil etmeyi uygun bulduk.

Söz konusu tiplerin cinsiyetlerine gelince... bilindiği gibi Çinliler'de görülen gayri müsavi ikili tasnifte bütün eşya Yang ve Yen sınıflarının olarak düşünülmüştür. Erkek ve kadın da bu tasnife dahil edilince kadın "yang", erkek "yen" sayılmıştı. Zamanla "sağ" ve "sol" tasnifi bununla birlikte düşünüldü ve sağ "Yang"ın yani kadının; sol "Yen"in yani erkeğin olarak kabul edildi. Eski Türkler'de de rastladığımız bu tasnife göre kadın "ak", erkek "kara" sayılırdı (1, s:69).

Bu durum Türk Halk Hikayelerindeki "ak" lakaplı tiplere olduğu gibi aksetmiştir. Nitekim Akça Kız, Ağce Hanım, Akkavak Kızı, Topal Akça Kız, Ağce Kız kadındırlar. "Ak" lakaplı olmadığı halde "Keniz Kız" da aynı cinsiyeti haizdir.

"Kara" ve "arap" lakaplı tiplere baktığımızda ise oldu çça değişik bir durumla karşılaştık; Bu lakabı taşıyan Kara Nazlı (Hilali ile Seher Han), hikâyelerinin bir bölümüne kadar erkek kılığında karşımıza çıkan Arap Üzengi (Şah İsmail) ve yakın bir isimlendirmeye karşılaştığımız Esmer Hanım (Tuferganlı Abbas ve Gülgez Peri) kadın; Kara (Necip ile Kara), Kara Ağa (Necip ile Telli), Kara Han (Bürvan ile Güldane, Hilali ile Seher Han, Melih Şah ile Güllü Han), Kara Çöl (Celali Bey ile Mehmet Bey), Kara Vezir (Köroğlu) Şeyh-i Senan ile İbare Sultan), Arap Pehlivan (Celali Bey ile Mehmet Bey), Arap (Tahir ile Zühre)'in dahil olduğu 11 kişi ise erkektir.

"Ak" ve "kara" diye iki grupta topladığımız ve oldukça değişik isimlerle karşımıza çıkan bu tiplerin vasıflarını incelemeye geçmeden önce Çinliler'de ve eski Türkler'de görülen gayr-i müsavi ikili teşkilata tekrar geri dönmemiz gerekir. Bu tasnifte kadın "sağ" kola mensup olması (Yang) sebebiyle "uğurlu"; erkek ise sol kola mensup olması (Yen) sebebiyle "uğursuz" olarak kabul edilmişti (1, s:69), Halk hikayelerimizdeki söz konusu tipleri bu bakımdan incelediğimiz zaman bazan isimleriyle aynı, bazan da isimlerinden çok farklı vasıfta karşımıza çıktıkları görülmektedir.

Ak vasıflı tiplerin ekseriyeti, bu ikili tasnife uygun v sınıflarda olup, kahramana yardımcı ve iyi özellikte kişiler olarak görülmektedir. Şahsenem Akça Kız'dan "Aşık Garib'i çok sevdiğini, kendisini onunla buluşturmasını ister, Akça Kız önce "nasıl olur? derse de, Şah Sanem'in ısrarı karşısında razı olur ve Garib'i, Şahsenem'in odasına getirir (6, s:29-31), Babası Celal Han'ın kendisini Nuran Han'a verdiğini duyan Benli Hacer, çok üzülür ve yardımcısı Ağca Hanım'dan "sevgilisi Umman Bey'i bahçeye getirmesini" ister. İki sevgilinin bu hale gelmesine çok üzülen Ağca Hanım, Umman Bey'i Han Bağ'ına getirir (7, s:12-13). İbare Sultan'ın cariyesi Ağca Kız Namidar'a "kardeşi Şeyh-i Senan'ın Hakan Ülkesi'nde olduğunu" söyler (8,

s:172). Ağce Kız da, hikâye boyunca baş cariyesi olduğu Dilara Hanım'ın oğlu Şeyh-i Senan'ın mektubunun, İbare Sultan'ın eline geçmesini sağlar (8, s:167-168).

Sadece bir tek hikayede ortaya çıkan, söz konusu hikâye üzerindeki mukayeseli araştırmada da belirtildiği üzere Gülgez'in yardımcıları olarak gördüğümüz Keniz Kız, Abbas'ı dinleyebilmek için kendisine "Ay güz, eğil üstüne çahım, belke o aşığı görem" diyen Gülgez'in çıkması için eğilir ancak, onun ağırlığına dayanamayan Keniz Kız, aşağı düşer (9, s:186-187).

Kaynağı Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek hikâyesine dayanan "Beyböyrek"te karşımıza çıkan Akkavak Kızı da iyi vasıflı bir tiptir: Bayböyrek'e aşık olan, o esarete iken sadakatle sevgilisini bekleyen Akkavak, ancak onun öldü haberiyle Kara Vezir'in oğluyla düğünü kurulur (10, s:29-31). Ancak Akkavak Kızı bu iyi vasfını kahramana yardımcı olduğundan dolayı değil; sevgilisine ve onun ailesine (anasına ve babasına) olan bağlılığı ile kazanmış olmalıdır. Zira hikâyenin asıl kahramanlarından birisi, kendisidir.

Yine bir tek hikâyede karşılaştığımız Topal Ağca Kız ise Latif Şah'la baş cariyesi olduğu Mehriban Sultan'ın kucak kucağa oturdularını görünce kendisiyle beraber diğer cariyeler için "istediklerini vermedikleri takdirde, onların sırrını herkese duyuracağını" söyler ve istediği parayı alır" 11.s 15 (7).

Aşık hikayelerimizdeki ak vasıflı tipler için söylenmesi gereken bir başka şey de, eski Türkler'de görülen gayri müsavi ikili tasnifteki kadının "uğurlu" olması düşüncesinin biri harı, diğer tiplere olduğu gibi aksettigiidir. Bu arada Ülgen'in Ak Kızlar'ının hepsinin de iyi varlıklar olduğunu da hatırlatmadan geçmeyelim (2, s:31-34). Topal Ağca Kız'ın "Ağca" lakabına rağmen "kötü" vasıfta karşımıza çıkmasının istisnai bir durum olduğu kadar, hikâyelerin meydana geldiği dönemin "ferdi tezahürlerin" ortaya çıktığını, çatışmaların dış güçlerle değil de, cemiyet içi ilişkilerle ilgili olması" (12, s:35)ndan ileri geldiğini, ya da musannifin onu hikâye tekniğine uygun bir şekilde entrik unsur olarak yerleştirdiğini düşünüyorum.

Kara lakaplı tiplere gelindiğinde, bunların kendi aralarında üç gruba ayrılabilirliğini gördük: Esmer, Arap ve Kara olarak adlandırılanlar.

Sadece Tufarganlı Abbas ve Gülgez Peri Hikayesi'nde karşımıza çıkan Esmer Hanım iki sevgilinin arasını açmak için bir fesatlık düşünür ve bir cadı kadına gider. Ancak kafasındaki düşünceyi gerçekleştirmez (9, s:191-196). Anlaşılabacağı üzere esmer lakabı hem bu tipin rengini hem de "kötü" vasfını ifade etmektedir.

Arap vasıflı tiplere baktığımızda oldukça farklı durumlarla karşılaşırız. zira bu adı taşıyan 4 tipten sadece bir tanesi adına uygun, kötü vasıfta birisidir. Nitekim Tahir ile Zühre'nin seviştiklerini gören, aynı zamanda Zühre'ye de aşık olan Arap, onları padişaha ihbar eder (13, s:10-12). Diğer üç tip ise, taşıdığı adla farklı vasıfta, iyi nitelikli kişilerdir. Bunlardan biri "ancak kendisini yenecek bir erkekle evlenmeye ahd eden, Arap kılığında girmiş bir bey kızı (14, s:33) dır ve hikâye boyunca babasının veziriyle kızının, tahtı ele geçirmek için yaptıkları planlarını -kendisini yenmeyi başaran Şah İsmail'e duyduğu sevgiden dolayı- bozmaya çalışır. "Arapoğlu" veya "Arap Pehlivan" adıyla karşılaştığımız tiplere gelince... Köroğlu hikâyelerinin bir kolu olan Celali Bey ve Mehmet Bey'de gördüğümüz Arap Pehlivan, beyin haksızlara karşı yaptığı bütün çarpışmalarında yanındadır (12, s:291). Nitekim hile ile Mehmet Bey'in sevgilisi Gül-Eser Hanım'la evlenmek üzere olan Kara Çöl'ü Celali Bey'le birlikte öldürürler (12, s:294). Arapoğluda aynı vasıfta olup, Şeyh-i Senan'ın ordusunda teke tek çarpışarak savaşıyan bir cengaverdir (8, s:159).

Kişilerin lakaplarındaki renklerin, vasıflarına değişik karakterlerde aksetmesi olayını, "kara" lakaplı

tiplerde görüyoruz. Nitekim bu gruba dahil ettiğimiz dokuz tipten bir tanesi "kara" lakaplı olmasına rağmen bu, onun vasfını belirtmekten çok uzaktır. Mesela Karacaoğlu, kendi hayatını anlatan hikâyenin asıl kahramanı olup duygulu, vefalı, karayağız bir âşıktır. Ailesinin Karakız'a cefa etmelerinden çekinerek günlerce penceresine bile yaklaşmaz (15, s:49)

Diğer tiplerin bir kısmı "başkalarının sevgililerine veya hanımlarına bir hile ile sahip olan kötü kişiler" olarak karşımıza çıkarlar: Kara, Necib'in çok eski bir arkadaşı olmasına rağmen, çok istediği Telli'yi elde etmek için kocasının askerde olmasından yararlanır ve "onun kötü olduğunu, kendisini unuttuğunu" bildiren mektubu Necip'e yollamakta tereddüt etmez. Sonunda boşanmaya mecbur kalan Telli'yi kendine nikahlayarak zengin olur (16, s:6-8). Aynı hikâyenin başka varyantında ise Kara Ağa, evlendiği halde çocuğu olmayan Hüseyin'in babasının arkadaşıdır. Kısır olduğunu babası tarafından duyulmasıyla Hüseyin'in memleketini terk edip İstanbul'a çalışmaya gitmesini fırsat bilerek "oğlunun öldüğü"nü bildiren mektubu, annesine verir ve Telli'yle evlenir (17, s:1-3). Kara Çöl ise Mehmet Bey'e birini öldürdüğü için idam cezası verir ve sevgilisi Gül-Eşer Hanım"la evlenir (12, s:287). Benli Hanım'ın babası Kara Vezir de sevgililerin (kızı ile Köroğlu'nun oğlu Hasan'ın) kavuşmaması için elinden geleni yapan biri olarak görülmesine rağmen onun kara (kötü) bir tip olması yaradılışından ya da menfaatinden dolayı değil, "kızının kendisine danışmadan sevgilisine kaçması"dır (18, s:43).

Geri kalanlardan üç tanesi Kara Han lakabıyla ortaya çıkmaktadırlar. Hepsisi de ayrı ülkelerin padişahu olan bu tipler ya gerçek kimliklerini anlamaları sonucunda kara (kötü) vasıflarını yitirip "iyi" özelliklere bürünürler (19, s:181, 175-179; 20, s:20) ya da hikâye sonuna kadar iyi vasıflı olarak görülürler (21, s:5).

Kara Nazlı ise Seher Han'ın cariyesi olup, onunla Hilali'nin buluşmalarına yardım eden biridir (19, s:176).

"Ak", "kara", "arap" lakaplı tipleri vasıflarına göre sınıflandıracak olursak, ilginç bir tablo elde edilmiş olur (Tablo:1). Görüldüğü gibi kahramanların bir kısmının lakapları ile vasıfları uygundur. Ancak ekseriyeti lakabı ile vasfının uygunluk teşkil etmeyen, hatta bazı hallerde tamamen ters bir özelliği taşıyan tipler temsil eder. Bütün bunlara hikâyelerin teşekkül ettiği dönem kadar hikâye geleneğinin giderek zayıflaması ve anlatıcının hikâye üzerinde yaptığı değişikliklerin de sebep olduğu kanaatindeyiz.

Tablo:1

AK		KARA						HİKAYENİN ASIL KAHRAMANI OLANLAR					
AK		DİĞER		KARA		ARAP		ESMER		AK		KARA	
İYİ	KÖTÜ	İYİ	KÖTÜ	İYİ	KÖTÜ	İYİ	KÖTÜ	İYİ	KÖTÜ	İYİ	KÖTÜ	İYİ	KÖTÜ
Akça Kız	Topal Ağce Kız	Keniz Kız		Kara Han	Kara Kara Ağa	Arap Üzengi	Arap		Esmer Hanım				
Ağce Hanım				Kara Han	Kara Çöl	Arap Pehlivan							
Ağce Kız				Kara Han	Kara Vezir	Arap Oğlu							
				Kara Nazlı									

Söz konusu tiplerin toplumun hangi kesimine mensup olduğuna baktığımızda oldukça ilginç bir tabloyla karşı karşıya geldiğimizi görürüz: "Ak" lakaplı tiplerin -biri hariç- hepsi de hikâyenin kadın kahramanlarının hizmetinde olan kişilerdir: Topal Akça Kız, Mehriban Sultan'ın (11); Ağce Kız, İbare Sultan'ın (8); Ağce Hanım, Benli Hacer'in (7); Akçe Kız (veya Akça Güznel), Şahsenem'in (6), adının anlamı "yardımcı" demek olan Keniz Kız, ise Gülgez Peri'nin (9) cariyeleridirler. Anlaşılacağı üzere bu beş hikâyede gördüğümüz "ak" lakabı -Ülgen'in "Ak Kızlar"ında görüldüğü üzere han kızına veya hanımın yardımcılığı, yani bir rütbeyle ifade etmektedir.

Bu gruba dahil ettiğimiz ve sadece "Beybeyrek"te karşılaştığımız Ak Kavak Kızı'na gelince... Ak vasıflı diğer tiplerden "hikâyenin asıl kahramanlarından biri olması" dolayısıyla ayrılan Ak Kavak'ın anlamında açıkça bahsedilmemekle birlikte orta, hatta fakir bir aileye mensup olduğunu görüyoruz. Beyböyük'in daha önceki teşekküllerinde hikâye kahramanının Çin-maçin ülkesine alıp getirmek üzere gittiği "bey kızı" Elkavak'ın (22, s:148-152), incelediğimiz varyantında gündelik hayatımızda rahatlıkla görebileceğimiz bir tip olarak karşımıza çıkmasına, anlatının günümüze yakın teşekküllerinde gördüğümüz "realist özellikler kazanma" olayına bağlayabiliriz (19, s:79).

"Kara" veya "arap" vasıflı tipler, toplumun oldukça değişik kesimlerine aittirler. Bunlardan bir kısmı bazan "Kara Han" (19, 20, 21), bazan da "Kara Çöl" (12) olarak karşımıza çıkmakta olup "hükümdar", bir kısmı da "vezir"dir. Benli Hanım'ın babası Kara Vezir (18) gibi...

Bir kısmı ise orta tabakaya mensup kişilerdir. Kara Ağa (17) ve Kara (16), bu grubu teşkil ederler.

Söz konusu tipler içinde sadece iki hikâyede görüldüğü üzere Şah İsmail'in kılık değiştirmiş sevgilisi Arap Üzengi (14) gibi "bey kızı" veya Esmer Hanım (9) gibi "vezir kızı" olanlara da rastladık

Kara Nazlı (19) gibi, "han cariyesi" olanların yanında ordunun savaşçısı olarak karşımıza çıkan tipler de vardır. Celali Bey'in yardımcısı, namılı eşkiya Arap Pehlivan (12) ile Şeyh-i Senan'ın ordusunda görevli olan Arapoğlu (8) bu grubu meydana getirirler.

"Sarayda barınan köle" tipiyle sadece bir tek hikâyede karşılaştık. Zühre'ye âşık olan "Arap" (13) gibi...

Kara lakaplı gruptaki tiplerin, hikâyenin asıl kahramanı olan "âşık" şeklinde ortaya çıktığı da olmaktadır. Nitekim Karacaoğlan, kendi hayatını anlatan hikâyenin kahramanıdır (15).

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere ak ve kara lakaplı tipler, toplumun çeşitli tabakalarına mensup olup, halk hikâyelerinin bir başka deyişle toplumumuzdaki çeşitli zümrelerin teşekkülünü ifade etmektedir (Tablo:2).

Âşık hikâyelerimizde söz konusu tiplerin ekseriyetle lakaplarına uygun, bazan da farklı olarak "iyi" ya da "kötü" vasıflarla karşımıza çıkmaları, bu sebeple mükafat ya da ceza görmelerinden daha tabii birşey olamaz. Ancak, konumuzun bu yönünü incelemeden önce yine oldukça gerilere gitmek gerektiğine inanıyoruz.

Tablo: 2

MENSUP OLDUĞU SOSYAL SINIF	AK		KARA			HİKÂYENİN ASIL KAHRAMAN- LARINDAN BİRİ OLANLAR	
	AK	DIĞER	KARA	ARAP	ESMER	AK	KARA
CARİYE OLANLAR	Ağce Kız Ağce Hanım Akça Kız Topal Akça Kız	Keniz Kız	Kara Nazlı				
ORTA HALLİ BİR AİLENİN ÇOCUĞU			KaraAğa Esra			Akkavak Kızı	
HÜKÜMDAR			Kara Han Kara Han Kara Han Esra Çöl				
BEY VEYA VEZİR KIZI				Arap Üzengi	Esmér Hanım		
SAVAŞÇI ASKER				Arap Pehlivan Arapoğlu			
KÖLE				Arap			
AŞIK							Karacaoğlan

Türk kozmogonisindeki "Karahan" ile, uçsuz buçaksız "su"yun birleşmesi sonucunda ortaya çıkan "maşeri vicdan" sevinçli ise fertlerden mutlu hareketler beşer; bir felaket ya da matem dolayısıyla üzüntülü ise insanları yüzlerini ve saçlarını yolmaya, yas tutmaya sevkeder; Bay Ülgen'in sevinçli (cemel), Erlik Han ise üzüntülü halin (celal) timsali olduğu bu felsefeye göre toplumdaki ceza ve mükafatları veren, gene maşeri vicdandır. Başka bir ifadeyle Bay Ülgen sevinçli (ak) durumların timsali olduğundan "mükafat"; Erlik Han da yalı (kara) anların timsali olduğundan "ceza" ilahı olarak kabul edilirler (1, s:155).

İşte incelediğimiz tiplerden "ak" lakaplı olanların bir kısmında "mükafat" söz konusu edilmekte olup bazan hikâye kahramanının babası tarafından verilir. Nitekim Benli Hacer'in cariyesi Ağce Hanım'ın sadakati ve yardımı, Ahmet Şah tarafından babasına Eber'de 10 köyün bağışlamasını sağlar (7, s:29). Bazen hikâye kahramanının sabrı ve sevgilisine olan sadakati isteğine kavuşmasına yol açar; Bayböyrek'i yedi yıl bekleyen nişanlısı "öldü" sanıldığından zorla düğünü kurulan; ancak hala onu seven Akkavak Kızı'nın "sevgilisinin çıkıp geleceğine son ana kadar inanması"nın, onu mutlu sona ulaştırması (10, s:31-32)nda olduğu gibi.

"Ak" lakaplı tiplerin bazıları için ceza veya mükafat söz konusu değildir. Akça Kız (6), Ağca Kız (8) ve "ak" lakaplı olmadığı halde, bu gruptakilerle aynı (iyi) vasfı muhafaza ettiği için söz konusu gruba dahil ettiğimiz Keniz Kız (9) gibi... Hem "ak", hem de "topal" lakabı taşıyan Topal Akça Kız (11)ın durumu ise, hepsinden farklıdır. Zira Mehriban Sultan'la Latif Şah'ın çok samimi bir halde oturduklarını gören carieye "istediğini vermezlerse, konuyu herkese duyuracağım" söyleyerek onlardan çok miktarda para alır (11, s:15-17). Yani Topal Akça Kız'a susmasının mükafatı, bir başkası tarafından ancak tehdit suretiyle yani zorla verilmiş olmaktadır.

İkinci grubu teşkil eden tiplerin "arap" lakaplı olanlarından sadece bir tanesi için "ceza" söz konusudur: Zühre'yi seven ve onun Tahir'le sevişmesini hazmedemeyen Arap Köle, onları Padişaha şikayet eder. Ancak, Tahir'le birlikte sevgilisinin de ölmesi üzerine kendini öldürür (13, s:37-38). Yani ceza, söz konusu kişiye, kendisi tarafından uygulanır.

Bey kızı olup, istediği vasıfta bir eş bulabilmek isteyen ve bunun için kılık değiştiren Arap Üzenği Şah İsmail'i kurtararak Gülizar'ı bulmasına yardımcı olması ve sadakatinden dolayı sevgilisine kavuşur. Kısacası söz konusu kişi mükafatını kendi temin etmiş olmaktadır (14, s:54).

Arap Oğlu (8) ve Arap Pehlivan için ceza ya da mükafat söz konusu değildir. Ancak Mehmet Bey'in nişanlısı Gül-Eser Hanım'la evlenmeye kalkın Kara Çöl'ü öldürmesi (12, s:294) Arap Pehlivanı, ceza veren biri olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Eser Hanım'a gelince... Şimdiye kadar rastlanmayan bir şekilde hem kendini, hem de başkalarını cezalandıran bir vasıfta karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Abbas'ın kendini değil de Gülgez Peri'yi tercih etmesi, onun bir büyücüyle anlaşmasına sebep olur (9, s:191). Ancak sonuçta birşey değişmeyecek; Abbas Gülgez'le evlenecektir (9, s:229). Bunun üzerine -birşey yapamadığı için- büyücüyü çağırır ve onu döver (9, s:194).

Arap Oğlu'nun ölümünde bir ceza söz konusu değildir. Nitekim ordusunun katıldığı ve teke tek yapılan savaşta bu yiğit cengaver, düşman safından Namidar Han'ın kılıcı ile öldürülür (8, s:159).

"Kara" lakaplı kahramanlardan "Kara Han" (19, 20, 21) diye karşımıza çıkan üç kişi ile Hülafi'nin cariyesi Kara Nazlı (19), hikâyenin asıl kahramanlarına yardımcı olduklarından dolayı -tabii olarak- bir ceza söz konusu değildir. Ancak bir mükafat da görülmemektedir.

Kendi hayat hikâyesinin verildiği anlatının asıl kahramanı Karacaoğlan'ın ölümü de ceza sonucu karşılaşılan bir durum değildir. Zira söz konusu kahraman, sevgilisi Fatma'ya kavuşamamanın acısına dayanamayıp bu dünyadan göçmüştür (15, s:68).

Bu konuda dikkatimizi çeken şey, "kara" lakaplı kişilerden ekseriyetinin cezalandırıldıkları, kötülükleri hayatlarıyla ödedikleri oldu. Nitekim Kara Çöl, Mehmet Bey'in nişanlısıyla evlenmek üzere olduğu için Arap Pehlivan ve Celali Bey (12, s:294); başkalarının kadınlarıyla bile yoluyla evlendiklerinden dolayı Kara Ağa, eski karısı (17, s:5); Kara da -aynı sebeple- Necib'in arkadaşı Mustafa Onbaşı (16, s:11) tarafından öldürülürler.

Anlaşılacağı üzere halk hikâyelerimizdeki "ak" ve "kara" lakaplı tipleri ceza ya da mükafat görüp görmemelerine göre şöyle gruplandırabiliriz:

*Cezalandırılanlar

*Mükafatlandırılanlar

*Kendilerini cezalandıranlar

*Kendilerini mükafatlandıranlar

*Kendileri için ceza veya mükafat söz konusu olmayanlar (Tablo 3)

Tablo: 3

	AK		KARA			HİKÂYENİN ASIL KAHRAMANLARINDAN BİRİ OLANLAR	
	AK	DİĞER	KARA	ARAP	ESMER	AK	KARA
CEZALI OLANLAR			Kara Çöl Kara Vezir Kara Ağa Kara				
MÜKAFATLANDIRILANLAR	Ağce Hanım Topal Akça Kız					Akkavak Kızı	
KENDİNİ CEZALANDIRANLAR				Arap	Esmer Hanım		
KENDİNİ MÜKAFATLANDIRANLAR				Arap Üzengi			
CEZA VEYA MÜKAFATIN OLMADIĞI KAHRAMANLAR	Akça Kız Ağca Kız	Keniz Kız	Kara Han Kara Han Kara Han Kara Nazlı	Arap Pehlivan Arapoğlu			Karacaoğlan

Görüldüğü gibi Türkler'in en eski dini teşkilatı olan Şamanizm'e göre Bay Ülgen'in "iyiliklerin ve mükafatın", Erlik'in "acıların ve felaketlerin ve cezanın" simgesi olma özelliği, söz konusu tiplerin ekseriyetinde ortaya çıkmasına rağmen kahramanların lakapları ile uygun olmayan sonuçlarla karşılaştıklarını da tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu duruma sebep olan faktörün, "değişen ve geçen zamanın halk hikâyelerimizdeki etkisi" olduğunu sanıyoruz.

"Ak" ve "kara" lakaplı tiplerin hikâyelerde ortaya çıkış zamanı, söz konusu kahramanların vakadaki fonksiyonlarıyla ilgilidir. Bir başka ifadeyle "iyi" vasıflı tipler kahramanların zor durumda kaldıklarında ortaya çıkarlar: Sevgililerin buluşmalarına ve evlenmelerine yardımcı olan Akça Kız, Keniz Kız, Kara Nazlı, Ağce Kız, Ağce Hanım ve bir yerde de Topal Akça Kız gibi.. "Kara" lakaplı tipler ise ya kahramanlarının mutluluğunu kıskandıkları (Esmer Hanım, Kara), veya evladı kendisinden habersiz kaçtığı (Kara Vezir), veyahut da âşık oldukları (Arap, Kara Çöl, Kara Ağa)nda vakanın aksiyonuna iştirak ederler.

Hangi sebeple, hangi fonksiyonla ve hangi zamanda ortaya çıkarsa çıksınlar bu tipler vakanın akışını başka yöne veya yere çekebilmekte; halk hikâyelerimizi zamanımıza yaklaştıran unsurlardan birkaçı olarak göze çarpmaktadırlar.

Sonuç olarak şunları ifade edebiliriz: İncelediğimiz elli halk hikayesinin onyedisi tanesinde tesbit ettiğimiz "kara" ve "arap" v.b. lakaplı tipler "ak" lakaplı olanlara nazaran ekseriyeti teşkil etmekte olup, bazen aynı hikâyenin her iki gruptan birden fazla tipi ihtiva ettiği de olmaktadır.

"Ak" lakaplı tiplerin hepsi de kadındır. Diğer grubu teşkil eden tiplere bakıldığında ekseriyetini erkekler teşkil etmesine rağmen değişik lakaplı kadın kahramanların olduğunu görüyoruz.

Eski Türkler'de görülen gayri müsavi teşkilattaki adlandırma, "ak" ve "kara" olarak iki grupta

topladığımız tiplere değişik şekillerde aksetmiştir. Nitekim birinci gruptaki tiplerin -biri hariç- hepsi de "ak" lakaplıdır. Bu adlandırma dışında kalan tipin lakabı da, grubun vasfına uygun olmasıyla dikkati çeker. Diğer gruptaki tipler ise sadece "kara" değil, "arap" ve "esmer" olarak da adlandırılmışlardır.

"Ak" lakaplı tiplerin ekseriyeti kahramanların yanında, ona yardımcı olan tiplerdir. Diğer grubu teşkil edenler ise genellikle kahramanların karşısında olan ebeveynler, onların mutluluğunu kıskanan âşıklar yahut hizmetlilerdir. Ancak bu gruba dâhil oldukları halde âşıkların zor anlarında yanında görülen kahramanlar da vardır. Yani kahramanın lakabının ifade ettiği mana ile vasfı, her zaman uygunluk teşkil etmez.

Söz konusu tiplerin toplumun hangi kesiminden olduklarına gelince... "Ak" lakaplı tiplerin -biri hariç- hepsi de cariyedirlere. "Kara" lakaplı tiplerin toplumun çok çeşitli kesimlerinden olmaları, âşik hikâyelerimizin, reel hayatı ön planda tuttuğunu göstermesi açısından önemlidir.

Halk hikâyelerimizde ekseriyetle "ak" yani iyiliği, "mükafat", "kara" yani kötülük ise "ceza"yı gerektiren durumlardır. Bu sebeple kahramanların vasıflarına (fonksiyonlarına) göre ceza ya da mükafatlandırılmaları, tabidir. Ancak her zaman "ak" mükafatı, "kara" v.b. da cezayı temsil etmez. "Kara" ya da "arap" lakaplı olup da ödüllendirilen pek çok kahramana rastlıyoruz.

Söz konusu kahramanların vakaya iştirak zamanı da fonksiyonlarıyla ilgilidir. Nitekim "ak" lakaplı tipler kahramanların yardıma ihtiyaçları olduğunda; "kara" lakaplı tipler ise aşk, gurur, kıskançlık gibi sebeplerin doğurduğu durumlarda hikâyelerdeki yerini alırlar. Ancak bu tiplerin adları, fonksiyonları, cinsleri, vakada görülmesine sebep ortaya çıkma zamanı ne olursa olsun, bütün bunlar, halk hikâyelerimizin gerçek hayatla ilgisini göstermesi açısından büyük önemi haizdir.

Şu noktayı da belirtmekte yarar vardır: bu araştırmamız belli sayıdaki hikâyeyi içine alacak genişliktedir. İncelediğimiz hikâyelerin sayıları ve çeşitleri arttığı takdirde yeni grupların ve bu grupları teşkil eden değişik fonksiyonda; adda, vasıfta tipleri görmemizi sağlayacaktır. Çalışmamızın önemi, bu konuda yapılan ilk araştırma olmasındadır.

NOTLAR

- (1) GÖKALP, Ziya "Türk Medeniyet Tarihi", Haz: Fikret Şahoğlu, Türk Kültür Yayıncılığı, İstanbul 1974.
- (2) İNAN, Abdülkadir "Tarihte ve Bugün Şamanizm", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954.
- (3) ERGİN, Muharrem "Dede-Korkut Kitabı", Boğaziçi Basım ve Yayınevi, İstanbul 1986.
- (4) ÇAĞATAY, Saadet "Türk Lehçeleri Örnekleri", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1963.
- (5) İNAN, Abdülkadir, "Makaleler ve İncelemeler", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968.
- (6) KOROK, Daniş Remzi, "Aşık Garip Hikayesi", Yelken Matbaası, İstanbul.
- (7) "Umman Bey ile Benli Hacer", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Arşivi, V-7.
- (8) "Şeyh-i Senan ile İbare Sultan", Ege Üni.Ed.Fak. Türk Dili ve Ed.Böl. Arşivi, III-2.
- (9) MAKAS, Zeynelabidin "Tuforganlı Abbas ve Gülgez Peri Hikayesi", Atatürk Üni.Ed.Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Erzurum 1979 (Basılmamış doktora tezi).
- (10) KÖSE, Nerin "Türk Halk Edebiyatında Kısa Hikâyeler" Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir 1989.
- (11) "LatifŞah" Ege Üni.Ed.Fak. Türk Dili ve Ed. Arşivi, II-6.
- (12) BORATAV, Pertev Naili "Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği", "Celali Bey ve Mehmet Bey Hikâyesi".
- (13) GÖRGEN, Fevzi "Tahir ile Zühre", Sağlam Kitabevi, İstanbul 1976.
- (14) GÜNEY, Rezzan "Şah İsmail", Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1960.
- (15) URAZ, Murat, "Karacaoğlan ve Karakız", Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1970.
- (16) "Necip ile Kara" Ege Üni. Ed.Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Arşivi, II-9.
- (17) "Necip ile Telli" Ege Üni.Ed.Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Arşivi, III-2.
- (18) YILMAZ, Semih, "Köroğlu", Sağlam Kitabevi, Doyuran Matbaası, İstanbul, 1975.
- (19) EKİCİ, Metin "Dede Korkut Hikâyeleri Tesirindeki Türk Halk Hikâyeleri", Dokuz Eylül Üni. Sos.Bil.Ens.İzmir, 1989, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) "Hilali ile Seher Han".
- (20) "Büryan ile Güldane", Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Arşivi, II-5.
- (21) "Melik Şah ile Güllü Han", Ege Üni. Türk Dili ve Ed. Böl. Arşivi, 1-7.
- (22) BORATAV, Pertev Naili "Folklor ve Edebiyat, Adam Yayıncılık ve Matbaacılık, İstanbul 1982, Cilt: 15.